

* नायकः - नीय + अकः इति द्वाभ्याम्
 एचोऽयवायावः इति सूत्रेण यथासंख्यमनुदेशः
 समानाम् इति सूत्रेण सङ्कारेण ईकारस्य
 स्थाने आत् आदेशो कृते । न् + आत् + अकः
 नायकः इति रूपम् भवति ।

* पापकः - पी + अकः इति द्वाभ्याम् एचोऽयवायावः
 इति सूत्रेण यथासंख्यमनुदेशः समानाम् इति
 सूत्रेण ईकारस्य स्थाने आत् आदेशो कृते ।
 प् + आत् + अकः = पापकः इति रूपम् भवति ।

* ई के स्थान में आत् आदेशो द्वाभ्याम् पापकः रूपम् भवति ।
 * नायकः - आत् आदेशो द्वाभ्याम् नायकः रूपम् भवति ।
 * पिपापे औ के स्थान में अत् आदेशो द्वाभ्याम्
 पिपापे रूपम् भवति । इसी अथादि संधि सूचीऽयवायावः
 आयादि संधि का रूपम् भवति ।

* वान्ती यि प्रत्यये - यकारादीं प्रत्यये परे
 औकारादीं एव आत् एती स्तः । गव्यम् । नाण्यम् ।
 (अथपरिमाणौ च) । गव्यम् ॥
 औ तथा औ के स्थान में अत् प्रत्यये के
 अन्तर्गते य वर्ण के परिमि अत् तथा आत्
 आदेशो द्वाभ्याम् इति । अर्थात् औ के स्थान में
 अत् तथा औ के स्थान में आत् आदेशो
 द्वाभ्याम् इति । इस आदेशो को वान्त वाहते इति ।

अभरना यमि
 २५० (५)
 ११३० सं० १५
 ११३० सं० १५

अश्विनी भरणी येन कृत्तिका रोहिणी मूलाः ।
 आर्द्रा पुनर्वसु पुष्यस्तथाश्लेषा मघा ततः ॥
 पूर्वाषाढमृगशिरा येन उत्तराषाढमृगी ततः ।
 इस्त खिन्ना स्वामी विद्याया तदनन्तरम् ॥
 अमृशदा ततो ज्येष्ठा ततो मूलं निगद्यते ।
 पूर्वाषाढोत्तराषाढा अनिजित्स्त्रवणा ततः ॥
 धनिष्ठा शततारायन्म मूलानाद्रपदा ततः ।
 उत्तराषाढपदा येन ऐक्यैतानि भानि च ॥

परिभाषा - शब्दा

कला सप्तदशिकाषट्पदा तत्पण्ड्या षोडश उच्यते ।

त्रिंशदंशैर्नवेद्वाशिरागणौ द्वादशैव ते ॥

नाम-

मेषो वृषश्च मिथुनः कर्क-शिर-कुमारिका ।

तुणालिखनुषो नक्ष्रे कुम्भ मीनास्ततः ॥

स्वामी-

मेषवृश्चिकमीनोर्मः शुक्रो वृषतुलाधिपः ।

बुधः कुम्भमिथुनमेषान्द्रमा कर्कटाधिपः ॥

द्युमीनाधिपौ शिवः शनिर्मकरकुम्भयोः ।

सिंहस्याधिपतिः शूर्पः कर्षिणो मघाकीर्तमः ॥

नक्षत्र	देवता	स्वामी	नक्षत्र	देवता	स्वामी
1. अश्विनी	- अश्विनीकुमार	- केतू	19. मूल	- शनैश्च	- केतू
2. भरणी	- शम	- शुक	20. पूर्वाषाढा	- जल	- शुक
3. कृत्तिका	- अग्नि	- शूर्प	21. उत्तराषाढा	- विश्वदेव	- शूर्प
4. रोहिणी	- ब्रह्मा	- चन्द्र	22. अनिजित	- विश्वदेव	- शूर्प
5. मृगशिरा	- चन्द्रमा	- मंगल	23. श्रवणा	- विष्णु	- चन्द्र
6. आर्द्रा	- शिव	- शङ्ख	24. धनिष्ठा	- वसु	- मंगल
7. पुनर्वसु	- आदिति	- बृहस्पति	25. शततारा	- वरुण देव	- शङ्ख
8. पुष्य	- बृहस्पति	- शनि	26. पूर्वाभाद्रपद	- अज	- बृहस्पति
9. अश्लेषा	- सूर्य	- बुध	27. उत्तराभाद्रपद	- अतिर्बुध	- शनि
10. मघा	- पितर	- केतू	28. ऐक्य	- पूषा	- बुध
11. पूर्वाषाढमृगी	- गंगा	- शुक			
12. उत्तराषाढमृगी	- अर्जुना	- शूर्प			
13. इस्त	- शूर्प	- चन्द्र			
14. खिन्ना	- विश्वकर्मा	- मंगल			
15. धनिष्ठा	- वायु	- शङ्ख			
16. विद्याया	- इन्द्र, अग्नि	- बृहस्पति			
17. अमृशदा	- आदिश	- शनि			
18. ज्येष्ठा	- इन्द्र	- बुध			

ॐ कुदिएर कुमार

सहस्रप्राचार्य (ज्योतिष)

2030 सं० महासि० सुखसेना,
 धर्मिक ।

शांती प्रथम खण्ड, व्याकरण, प्रौढ मनोरमा
दिनांक 22-8-20

हयवसु इति सूत्रे द्कारोप देश प्रयोजनम्

यथा अद्, अश्, द्श्, इण् ग्रहणेषु पूर्व द्कार प्रयोजनम्

(1) अर्हेण - अर्हे शब्दात् प्रातिपदिक संशोपरान्त वृत्तौ लोके
'दा वि म्ते, अनुवच्चा लोके, दा ङासि क्सात्रि नास्पात्
इति सूत्रेण इनादेशो हते. आद्गुणः इति गुणे
अर्हेण इति दशायां 'अद्गुणाद् अनुव्यवायेपि इति सूत्रेण
अडथवायेपि णत्वम्। परद्कारग्रहणे णत्वम्
न भवितुमर्हति।

(2) देवा द्साति - देवास + द्साति इत्यवस्थायां सस्य
सत्वे 'मो भगो अधो अपूर्वस्य योश्चि' इति सूत्रेण
मत्वे, द्साति सर्वेषां सूत्रेण पलो षे भवति। पर
द्कारग्रहणे पलोपः न भवितुम् शक्यते।

(3) देवो द्साति - देवस द्साति इत्यवस्थायां सस्य
सत्वे 'दोश्चि चैति उल्ले. आद्गुणः इति गुणे देवो
द्साति, परद्कारग्रहणे उल्ले न भवितुमर्हति।

4 लिङ्गोद्देशे - लिङ्गधातोः लिङ्गलकारस्य स्थाने
द्वि ल्वादि ध्वनिपरान्तं एवं इडादि उपरान्तं विभावेत्
इति सूत्रेण द्कारस्य स्थाने मूर्धन्यादेशः, इणत्वान्
परद्कारग्रहणे मूर्धन्यादेशः न भवितुम् शक्यते।

इ पूर्वद्कार • प्रयोजनमुक्तं दीक्षितेना।

(अमरनाथमि
व्या. वि. भा. 22-4-20
1103 सं. म. वि. मु. लो.
प्राणीया

शांती प्रथम खण्ड, व्याकरण, प्रौढ मनोरमा
दिनांक 22-8-20

हयवसु इति सूत्रे द्कारोप देश प्रयोजनम्

यथा अद् अश्, द्श्, इण् ग्रहणेषु पूर्व द्कार प्रयोजनम्

(1) अर्हेण - अर्हे शब्दात् प्रातिपदिक संशोपरान्त वृत्तौ लोके
'दा वि म्ते, अनुवच्चा लोके, दा ङासि क्सात्रि नास्पात्
इति सूत्रेण इनादेशो हते. आद्गुणः इति गुणे
अर्हेण इति दशायां 'अद्गुणाद् अनुव्यवायेपि इति सूत्रेण
अडथवायेपि णत्वम्। परद्कारग्रहणे णत्वम्
न भवितुमर्हति।

(2) देवा द्साति - देवास + द्साति इत्यवस्थायां सस्य
सत्वे 'मो भगो अधो अपूर्वस्य योश्चि' इति सूत्रेण
मत्वे, द्त्वि सर्वेषां सूत्रेण पलो षे भवति। पर
द्कारग्रहणे पलोपः न भवितुम् शक्यते।

(3) देवो द्साति - देवस द्साति इत्यवस्थायां सस्य
सत्वे 'दोश्चि चैति उल्ले. आद्गुणः इति गुणे देवो
द्साति, परद्कारग्रहणे उल्ले न भवितुमर्हति।

4 लिटि द्त्वे - लिटि द्धातोः लिटि लकारस्य स्थाने
द्वि ल्वादि ध्वनिपरान्तं एवं इडादि उपरान्तं विं भावेः
इति सूत्रेण द्कारस्य स्थाने मूर्धन्या देशः, इणत्वात्
परद्कारग्रहणे मूर्धन्या देशः न भवितुम् शक्यते।

इ पूर्वद्कार • प्रयोजनमुक्तं दीक्षितेना।

(अमरनाथमि
व्या. वि. भा. 22-4-20
1103 सं. म. वि. मु. भा. 1
प्राणीया

दिनांक - 23-4-20, विषय व्याकरण, शास्त्री प्रथम 205 म

~~अभिरुचि~~
आम वाच्य व्याकरणम्

① प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।
नियतोपरिचितमष्टप्रातिपदिकार्थः । नियता उपरिपर्यस्य
संनियतोपरिचितमः । अथवा प्रवृत्तलिङ्गानि नियतां
तदा श्रियं द्वयं च प्रातिपदिकार्थः । अर्थात् प्रातिपदिकार्थश्च
लिङ्गं च, परिमाणं च वचनं च तात्र प्रातिपदिकार्थलिङ्ग-
परिमाणवचनानि, तान्येव तन्मात्रम्, तस्मिन्, इति विग्रहः ।
अत्र वचनशब्दात् द्वन्द्वे ह्येते मात्रान्तरयोर्व्य-
समासवचनं क्लीबत्वं चेति शक्यं समुच्चयेत्येकत-
गुणसूत्रेण समासः । अयं निषेधः प्रातिपदिकार्थमात्रे
लिङ्गमात्रे (लिङ्गमात्राधिक्ये) परिमाणमात्रे संख्या
मात्रे च प्रथमा ल्यात् । द्वौणो वृद्धिः इत्यत्र द्वौणस्य
परिमाणं तत्र परिच्छेदो वृद्धिरिति बोध्यः । एवं
प्रकारेण उच्यैः निच्यैः श्रीः कृष्णः शान्तः सुतस्यो
दाहरणम् । तटः, तटी, तटम्, समाः द्वौ इत्यादिबुद्धौ दृष्टव्या

अभिरुचि
व्या. लि. 23-4-20
री. 30 सं. 30/10
सुरेश सो ना पू। वि। पा

दिनांक - 23-4-20, विषय व्याकरण, शास्त्री प्रथम 205 म

~~अभिधातु~~
आभिधातु व्याकरण

प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।
नियतोपरिधातुः प्रातिपदिकार्थः । नियतोपरिधातुस्य
संनियतोपरिधातुः । अथवा प्रवृत्तलिङ्गनिमित्तं
तदा श्रुतं च प्रातिपदिकार्थः । अर्थात् प्रातिपदिकार्थश्च
लिङ्गं च, परिमाणं च वचनं च तानि प्रातिपदिकार्थलिङ्ग-
परिमाणवचनानि, तान्येव तन्मात्रम्, तस्मिन्, इति विग्रहः ।
अत्र वचनशब्दात् इति एते मात्रान्तरयोर्व्य-
समासवचनं क्लीबत्वं चेति अपूर्वव्यं समादपश्चेत्येव
गुणसूत्रेण समासः । अयं निर्वर्णः प्रातिपदिकार्थमात्रे
लिङ्गमात्रे (लिङ्गमात्राधिक्ये) परिमाणमात्रे संख्या
मात्रे च प्रथमा स्यात् । द्वौणो वृद्धिः इत्यत्र द्वौणस्य
परिमाणो तत्परिच्छन्नो वृद्धिरिति बोध्यः । एवं
प्रकारेण उच्येः निच्येः श्रीः सृष्ट्याः ज्ञानम् सूत्रस्यो
दाहरणम् । तटः, तटी, तटम्, सप्तः द्वौ इत्यादिषु दाहरणम्

अभरणाथमि
व्या. नि. 23-4-20
श. 30 सं. 30
सुरवसेना प्रो. पा

सुनीत्रयम् नमस्यकृत्य तदुक्तिः परिभाष्य च ।
व्याकरण सिद्धान्तानाम् कौमुदियम् विरचयते ।
व्याख्या,

श्रीयावयवै यस्येति त्रयम् पाणिनि,
कात्यायन, पतञ्जलि नाम त्रयम् सुनि त्रयम् ।
नमस्यकृत्य प्रणम्य तदुक्तिः तेषाम् पाणिनि,
कात्यायन, पतञ्जलि नाम उक्तिः । परिभाष्य
च पर्यालीचणः । सयासद्वीजी किङ्कितेन इयम्
व्याकरण सिद्धान्तकौमुदि विरचयते विरचामइतयः ।

* सिद्धान्तकौमुदि संगलान्तरणम् वीलिख्यः तस्य
व्याख्या करे ।

उ०) सिद्धान्तकौमुदि संगलान्तरणम् वीलिख्यः सयासद्वीजी
किङ्कितेन इयम् व्याकरण सिद्धान्तकौमुदि
विरचयते विरचाम इतयः ।

* के साद्विष्वरसूत्राणि के चते तस्यकाणी
प्रयीजानानि ।

उ०) साद्विष्वरा जतः साद्विष्वरः (तस्य जतः इति अन)
तम् सूत्राणि साद्विष्वराणि सूत्राणि ।
अइउण् । ऋलृण् । एओइ । ऐऔच । द्यवरद । लण ।
अमः । षणम् । शमम् । द्यव्यष । जष गडकम् ।
खफळ्ठथचट्टव । कपय । शवसर । दल ।
इति साद्विष्वर सूत्राणि अन, अक्, अच, अम
इलादि प्रत्याहार संगथाद्यानि ।

अमरु नाम भि ॐ
व्या. नि. 15-4-20
रा. उ. सं. ग. नि. सु. ७
रे ना फा. ५५

दिनांक - 23-4-20, विषय व्याकरण, शास्त्री प्रथम 205 म्

~~अभिधातु~~
आभिधातु व्याकरणम्

① प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।
नियतोपरिधातुः प्रातिपदिकार्थः । नियतोपरिधातुस्य
संनियतोपरिधातुः । अथवा प्रवृत्तलिङ्गनिमित्तं
तदा ऋषेः प्रवृत्तं प्रातिपदिकार्थः । अर्थात् प्रातिपदिकार्थश्च
लिङ्गश्च, परिमाणं च वचनं च तात्र प्रातिपदिकार्थलिङ्ग-
परिमाणवचनानि, तावन्मैव तन्मात्रम्, तस्मिन्, इति विग्रहः ।
अत्र वचनं शब्दात् इच्छते इति मात्रान्तरयोगो व्य-
समासवचनं क्लीबत्वं चेति अयुक्तं समासपञ्चमेत्येव
गुणश्चेति समासः । अयं निमित्तः प्रातिपदिकार्थमात्रे
लिङ्गमात्रे (लिङ्गमात्राधिक्ये) परिमाणमात्रे संख्या
मात्रे च प्रथमा स्यात् । द्वौणो वृद्धिः इत्यत्र द्वौणस्य
परिमाणं तत्परिच्छिन्नो वृद्धिरिति बोध्यः । एवं
प्रकारेण उच्यते निच्येः श्रीः सृष्ट्याः शानम् सृष्ट्या
दाहरणम् । तटः, तटी, तटम्, सनः इति इत्यादिबुदाहरणम्

अभरणाथमि
व्या. 23-4-20
२१०३० सं० म०

संगलान्तरण

Page No.
Date: 15/04/2020

सुनीत्रयम् नमस्यकृत्य तद्धक्तिः परिभाष्य च ।
व्याकरण सिद्धान्तानाम् कौमुदियम् विरचयते ।
व्याख्या,

प्रीयावयवै यस्येति त्रयम् पाठिनि,
कात्यायन, पतञ्जलि नाम त्रयम् सुनि त्रयम् ।
नमस्यकृत्य प्रणम्य तद्धक्तिः तेषाम् पाठिनि,
कात्यायन, पतञ्जलि नाम उक्तिः । परिभाष्य
च पर्यालीचणः । सयासद्दीप्ति विक्षीतेन इयम्
व्याकरण सिद्धान्तकौमुदि विरचयते विरचामइत्यः ।

* सिद्धान्तकौमुदि संगलान्तरणम् वीलिख्यः तस्य
व्याख्या करव ।

उ०) सिद्धान्तकौमुदि संगलान्तरणम् वीलिख्यः सयासद्दीप्ति
विक्षीतेन इयम् व्याकरण सिद्धान्तकौमुदि
विरचयते विरचाम इत्यः ।

* कै साद्विष्वरसूत्राणि कै चते तस्यकाष्ठी
प्रयोजनानि ।

उ०) साद्विष्वरा जतः साद्विष्वरः (तस्य जतः इति अन)

तम् सूत्राणि साद्विष्वराणि सूत्राणि ।

अइउण् । प्रकृष्ण । एओइ । ऐओच । द्यवरद । लण ।

अमडः पानम् । श्मम् । द्यव्यष । जष गडकम् ।

खफळ्ठथचह्व । कपथ । शषसर । हल ।

इति साद्विष्वर सूत्राणि अन, अक्, अच, अम् ।

इत्यादि प्रत्याहार संग्याद्यानि ।

अमरनाथ मि
व्या. नि. 15-4-20

रा. उ. सं. न. नि. सु
रे ना पू. पा. पा.

* नायकः - नीय + अकः इति द्वाभ्याम्
 एचोऽयवायावः इति सूत्रेण यथासंख्यमनुदेशात्
 समानाम् इति सूत्रेण सङ्कारेण ईकारस्य
 स्थाने आत् आदेशो कृते । न् + आत् + अकः
 नायकः इति रूपम् भवति ।

* पापकः - पी + अकः इति द्वाभ्याम् एचोऽयवायावः
 इति सूत्रेण यथासंख्यमनुदेशात् समानाम् इति
 सूत्रेण ईकारस्य स्थाने आत् आदेशो कृते ।
 प् + आत् + अकः = पापकः इति रूपम् भवति ।

- * ई के स्थान में आत् आदेश होकर पापकः रूप बना
- * नायकः - आत् आदेश होकर नायकः रूप बना
- * पिपापे औ के स्थान में अत् आदेश होकर
 पिपापे रूप बना । इसी अथादि संधि सूचीऽयवायावः
 अथादि संधि का रूप बना है ।

* वान्ती यि प्रत्यये - यकारादीं प्रत्यये परे
 औकारादीरात् एती स्तः । गव्यम् । नाण्यम् ।
 (अथपरिमाणौ च) । गव्यम् ॥
 औ तथा औ के स्थान में अत् प्रत्यये के
 अन्तर्ग य वर्ण के परिमि अत् तथा आत्
 आदेश होते हैं अर्थात् औ के स्थान में
 अत् तथा औ के स्थान में आत् आदेश
 होते हैं । इस आदेश को वान्त कहते हैं ।

अभरना परिच्छे
 भा० वि०
 ११३० सं० १५
 पुस्तक १ ५१५५

संगलान्तरण

Page No. _____
Date: 15.04.2020

सुनीत्रयम् नमस्यकृत्य तदुक्तिः परिभाष्य च ।
व्याकरण सिद्धान्तानाम् कौमुदियम् विरचयते ।
व्याख्या,

श्रीयावयवे यस्येति त्रयम् पाणिनि,
कात्यायन, पतञ्जलि नाम त्रयम् सुनि त्रयम् ।
नमस्यकृत्य प्रणम्य तदुक्तिः तेषाम् पाणिनि,
कात्यायन, पतञ्जलि नाम उक्तिः । परिभाष्य
च पर्यालोचनः । सयासद्वीजी किङ्कितेन इयम्
व्याकरण सिद्धान्तकौमुदि विरचयते विरचामइत्यथः ।

* सिद्धान्तकौमुदि संगलान्तरणम् वीलिरथः; तस्य
व्याख्या करव ।

उ३) सिद्धान्तकौमुदि संगलान्तरणम् वीलिरथः; सयासद्वीजी
किङ्कितेन इयम् व्याकरण सिद्धान्तकौमुदि
विरचयते विरचाम इत्यथः ।

* कै साद्विष्वरसूत्राणि कै चते तस्यकाष्ठी
प्रयीजानानि ।

उ३) साद्विष्वरा जतः; साद्विष्वरः; (तस्य जतः इति अन)

तम् सूत्राणि साद्विष्वराणि सूत्राणि ।

अइउण् | त्रयलृष् | एओइ | ऐओच | द्यवरद | लण्

अमडः पानम् | श्मम् | चक्षष | जष गडकश्च ।

एफळ्ठ्यचहृत् | कपय | शषसर | हन् ।

इति साद्विष्वर सूत्राणि अन, अण, अच, अमड

इत्यादि प्रत्याहार संगथाद्यानि ।

अमरुनाथ मि लु
व्या. नि. 15-4-2

रा. 3. 11. 11. 11. 11

दिनांक - 23-4-20, विषय व्याकरण, शास्त्री प्रथम 205 म

~~अभिव्यक्ति~~
आनन्द व्याकरण

प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।
नियतोपरिचयमाह प्रातिपदिकार्थः । नियता उपरिपर्यस्य
सं नियतोपरिचयः । अथवा प्रवृत्तलिङ्गानि निमित्तं
तदा श्रय इव्यं च प्रातिपदिकार्थः । अर्थात् प्रातिपदिकार्थश्च
लिङ्गं च, परिमाणं च वचनं च तात्र प्रातिपदिकार्थलिङ्ग-
परिमाणवचनानि, तात्पर्यवत्मात्रम्, तस्मिन्, इति विग्रहः ।
अत्र वचनं शब्दात् इति ह्येते मात्रांतरयोर्निय-
समासवचनं क्लीबत्वं चेति अयुक्तव्यं समादपश्येत्सोऽन्त-
गुणश्चेत्समासः । अयं निर्वर्णः प्रातिपदिकार्थमात्रे
लिङ्गमात्रे (लिङ्गमात्राधिक्ये) परिमाणमात्रे संख्या
मात्रे च प्रथमा स्यात् । द्वौणो वृद्धिः इव्यत्र द्वौणस्य
परिमाणं तत्परिच्छिन्नो वृद्धिरिति बोध्यः । एवं
प्रकारेण उच्यते: निच्ये: श्रुः शृणुः श्रानम् श्रुतस्यो
दादृणम् । तटः, तटी, तटम्, सनः इति इत्यादिषु वा दृणम्

अभरनाथमि
व्या. सं. 23-4-20
२१०३० सं० अ० १०
हरि रत्न सेना पूरिका

शांती प्रथम खण्ड, व्याकरण, प्रौढ मनोरमा
दिनांक 22-8-20

हयवसु इति सूत्रे द्कारोप देश प्रयोजनम्

यथा अद् अश्, द्श्, इण् ग्रहणेषु पूर्व द्कार प्रयोजनम्

(1) अर्हेण - अर्हे शब्दात् प्रातिपदिक संशोपरान्त वृत्तौ लोके
'दा वि म्ते, अनुवच्चा लोके, दा ङासि क्सात्रि नास्पात्
इति सूत्रेण इनादेशो हते. आद्गुणः इति गुणे
अर्हेण इति दशायां 'अद्गुणाद्नुमव्यवायेपि इति सूत्रेण
अडथवायेपि णत्वम्। परद्कारग्रहणे णत्वम्
न भवितुमर्हति।

(2) देवा द्साति - देवास + द्साति इत्यवस्थायां सस्य
सत्वे 'मो भगो अधो अपूर्वस्य योश्चि' इति सूत्रेण
मत्वे, द्त्वि सर्वेषां सूत्रेण पलो षे भवति। पर
द्कारग्रहणे पलोपः न भवितुम् शक्यते।

(3) देवो द्साति - देवस द्साति इत्यवस्थायां सस्य
सत्वे 'द्विश्चि चैति उल्ले - आद्गुणः इति गुणे देवो
द्साति, परद्कारग्रहणे उल्ले न भवितुमर्हति।

4 लिङ्गोद्देशे - लिङ्गधातोः लिङ्गलकारस्य स्थाने
द्वि ल्वादि ध्वनिपरान्तं एवं इडादि उपरान्तं विभावेत्
इति सूत्रेण द्कारस्य स्थाने मूर्धन्या देशः, इणत्वान्
परद्कारग्रहणे मूर्धन्या देशः न भवितुम् शक्यते।

इ पूर्वद्कार • प्रयोजनमुक्तं दीक्षितेना

(अमरनाथमि
व्या. वि. भा. 22-4-20
1103 सं. म. वि. मु. ल. क.
प्राणीया

① सुद्धुपास्यः - सुधी-उपास्यः इत्यवस्थायां 'इमोय पाप्ति' इति सूत्रेण एवं ताल्मालेति निर्दिष्टे पूर्वस्य एवं 'स्थानेऽन्तरात्' सूत्रसदृशकारेण ईकारस्य स्थाने अन्तमपमारादेशः सुध् य उपास्यः इति दशायां अन्त्ये च इति सूत्रेणोडित्वे 'मालां जशमाशि' इति सूत्रेण जश्वे संयोगान्नल्य लोपः इति लोपे प्राप्ते अलोऽन्त्यस्य इति सूत्रे निषेधे मणः प्रतिषेधो वाच्यः इति वार्तिकेन यणनिषेधो हते सुद्धुपास्यः इति सिद्धम्

② गवाग्रम् - गौ-अग्रम् इत्यवस्थायां सचोऽपवाचावः इति सूत्रेण अपादेशो प्राप्ते एऽः पदान्तादिति इति सूत्रेण निषेधे पूर्वरूपे प्राप्ते तं प्रवाच्य सर्वत्र विषागौः इति सूत्रेण प्रसृतिवदभाव प्राप्ते अवः स्फोटपनस्य इति सूत्रेण विमल्ये १ अवकादेशो हते डि ल्लात् डि च्य इति सूत्रेण ओकारस्य स्थाने अवकादेशो हते ग् अच् अग्रम् इति दशायां अवाः सवर्णे दीर्घः इति सूत्रेण दीर्घे गवाग्रम् इति सिद्धम् ~~प्रसृतिवदभाव पक्षे एऽः पदान्तादिति इति सूत्रेण पूर्वरूपे हते गौऽग्रम् । प्रसृतिवद प्रसृतिवदभाव पक्षे सर्वत्र विषागौः इति सूत्रेण प्रसृतिवदभावे गौ अग्रम् इति रूपं भवति । पूर्व रूप पक्षे एऽः पदान्तादिति इति सूत्रेण पूर्वरूपे हते गौऽग्रम् रूपं सिद्धम् ।~~

③ मगोरथः - मनस-रथः इत्यवस्थायां ससजुषोरुः इति सूत्रेण सत्वे ह्रस्वे चोत्वे रोरि इति लोपे प्राप्ते विप्रतिषेधे परं नार्थम् इति सूत्रेण 'र' लोपे प्राप्ते पूर्वतासिद्धम् इति सूत्रेण रोरीत्यस्यासिद्धत्वात् ह्रस्वे चोत्वे आद्गुणः इति गुणे मगोरथः इति सिद्धम्

क्र. २५-५-२० } अंगरमापमिञ्
 व्यापि० } २५-५-२०
 स्यात् ३० सं मं वि० }
 प्रागोपा (विदार) } अल्लिना

दिनांक-२६-४-२० पंचम व्याकरण, उपशास्त्री द्विविधवर्ष

ब.भूव - अधातोः परोक्षे लिट् इति सूत्रेण लिट् लिट् रूपा ने
तिट् रूपा इत्यादि सूत्रेण त्रिव प्रत्यये, परस्मै पदा नेणाल्लुत्थल-
थुसणल्लवगाः इति सूत्रेण त्रिव रूपा ने णलादेशे, अनुवन्ध
लोपे, मुवावुगलुडलिटोः इति सूत्रेण वुगागमे अनुवन्ध
लोपे, मव अ इति जाते । लिट् रूपा ने र नभ्यासस्य इति सूत्रेण
द्विल्वे, पूर्वोभ्यासः इति सूत्रेण अभ्यास संज्ञायाम्, दलादिशेषः
इति सूत्रेण दलादिशेषे, अवन्तेरः इति सूत्रेण अल्वे, अभ्यासे
चर्च इति सूत्रेण जश्चे वञ्चव इति सिद्धम् ।

ब.भूवुः - अधातोः परोक्षे लिट् इति सूत्रेण लिट् लिट् रूपा ने
त्स लि प्रत्यये, परस्मै पदा नां णल्लुत्थलथुसणल्लवगाः
इति सूत्रेण उस आदेशे मृ ते मू-उस इत्य वदपायां
मुवावुगलुडलिटोः इति सूत्रेण वुगागमे अनुवन्ध
लोपे, मूव-उस इति वृगायां लिट् रूपा ने र नभ्यासस्य
इति सूत्रेण द्विल्वे, पूर्वोभ्यासः इति सूत्रेण अभ्यास
संज्ञायाम्, दलादिशेषः इति सूत्रेण दलादिशेषे
ह्रस्वः इति सूत्रेण ह्रस्वे, अवन्तेरः इति सूत्रेण अल्वे
अभ्यासे चर्च इति सूत्रेण जश्चे, सस्य रूपा ने वलगा
वञ्चवुः इति सिद्धम् ।

ब.भूविध - अधातोः परोक्षे लिट् इति सूत्रेण लिट् लिट् रूपा ने
तिट् रूपा इति सूत्रेण सिपे प्रत्यये, परस्मै पदा नां णल
लुत्थलथुसणल्लवगाः इति सूत्रेण सिप रूपा ने थलादेशे
अनुवन्धलोपे । मुवावुगलुडलिटोः इति सूत्रेण
वुगागमे अनुवन्ध लोपे । लिट् रूपा ने र नभ्यासस्य इति
सूत्रेण द्विल्वे, पूर्वोभ्यासः इति अभ्यास संज्ञायाम्,
ह्रस्वः इति ह्रस्वे, दलादिशेषे इति दलादिशेषे,
अवन्तेरः इति सूत्रेण अल्वे अभ्यासे चर्च इति जश्चे, लिट् च
इति सूत्रेण आर्धधातुक संज्ञायाम्, आर्धधातुकस्येडवलादेशे
इति इडागमे, अनु वन्ध लोपे, ब.भूविध इति सिद्धम् ।
अभ्यासपत्रिका (व्याकरण)
११.३. सं. २० वि. मुल ले ना पूजाया
२६-४-२०

दिनांक-२६-४-२० पंचम व्याकरण, उपशास्त्री द्वितीयवर्ष

ब.भूव- मूधातोः परोक्षे लिट् इति सूत्रेण लिट् लिट् रूपा ने
ति लस्य इत्यादि सूत्रेण त्रिप प्रत्यये, परस्मै पदा नेणाल्लुत्थल-
थुसणल्लवगाः इति सूत्रेण त्रिप रूपा ने णालादेशे, अनुवन्ध
लोपे, मुवावुगलुडलिटोः इति सूत्रेण वुगागमे अनुवन्ध
लोपे, मव अ इति जाते । लिट् रूपा तो र नभ्यासस्य इति सूत्रेण
द्विल्वे, पूर्वो भ्यासः इति सूत्रेण अभ्यास संज्ञायाम्, दलादि शेषः
इति सूत्रेण दलादि शेषे, अवन्तेरः इति सूत्रेण अल्वे, अभ्यासे
चर्च इति सूत्रेण जश्चे वञ्च व इति सिद्धम् ।

ब.भूवुः - मूधातोः परोक्षे लिट् इति सूत्रेण लिट् लिट् रूपा ने
त्स लि प्रत्यये, परस्मै पदा नां णाल्लुत्थलथुसणल्लवगाः
इति सूत्रेण उस आदेशे मू-उस इत्य वदपायां
मुवावुगलुडलिटोः इति सूत्रेण वुगागमे अनुवन्ध
लोपे, मूव-उस इति वृथा पां लिट् रूपा तो र नभ्यासस्य
इति सूत्रेण द्विल्वे, पूर्वो भ्यासः इति सूत्रेण अभ्यास
संज्ञायाम्, दलादि शेषः इति सूत्रेण दलादि शेषे
ह्रस्वः इति सूत्रेण ह्रस्वे, अवन्तेरः इति सूत्रेण अल्वे
अभ्यासे चर्च इति सूत्रेण जश्चे, सस्य रत्वे (वलागौ)
वञ्च वुः इति सिद्धम् ।

ब.भू विध- मूधातोः परोक्षे लिट् इति सूत्रेण लिट् लिट् रूपा ने
तिलस्य इति सूत्रेण सिप प्रत्यये, परस्मै पदा नां णाल
लुत्थलथुसणल्लवगाः इति सूत्रेण सिप रूपा ने थलादेशे
अनुवन्धलोपे । मुवावुगलुडलिटोः इति सूत्रेण
वुगागमे अनुवन्ध लोपे । लिट् रूपा तो र नभ्यासस्य इति
सूत्रेण द्विल्वे, पूर्वो भ्यासः इति अभ्यास संज्ञायाम्,
ह्रस्वः इति ह्रस्वे, दलादि शेषे इति दलादि शेषे,
अवन्तेरः इति सूत्रेण अल्वे अभ्यासे चर्च इति जश्चे, लिट् च
इति सूत्रेण आर्धधातुक संज्ञायाम्, आर्धधातुकत्वे ऽ वलादे
इति ऽडागमे, अनु वन्ध लोपे, ब.भू विध इति सिद्धम् ।
अभ्यासपत्रिका (व्याकरण)
११.३. सं. २० वि. मुल ले ना पूजाया
२६-४-२०

25-4-20 विषय- व्याकरण, उपशास्त्री द्वितीय वर्ष
अविप्रमाणम्

① अवति - अन्धातोः लट् लटस्थाने तिप्तस्मिन् इत्यादि सूत्रेण
 तिप् प्रत्यये अनुबन्धलोपे । तिडशित सार्वधातुसम्
 इति सार्वधातुसंज्ञापाम् । कर्त्तरि शप् इति शप्
 प्रत्यये अनुबन्धलोपे । सार्वधातुकार्थधातुस्योः
 इति गुणे । सचौडयवापावः इति सूत्रेणाम्बेजे
 अवादेशे कृते अवति इति सिद्धम् ।

② अवति - अन्धातोः वर्तमाने लट् इति लट्, लटस्थाने
 तिप्तस्मिन् प्रत्यये, षोडशः इति सूत्रेण अवादेशे
 तिडशित सार्वधातुसम् इति सूत्रेण सार्वधातुसं
 ज्ञापाम्, कर्त्तरि शप् इति सूत्रेण शप् प्रत्यये
 अनुबन्धलोपे, सार्वधातुकार्थधातुस्योः इति
 गुणे, सचौडयवापावः इति सूत्रेण अवादेशे कृते
 अतो गुणे इति सूत्रेण परस्मैपदेषु अवति इति सिद्धम् ।

③ अवप - अन्धातोः वर्तमाने लट् इति सूत्रेण लट् लटस्थाने
 तिप्तस्मिन् इत्यादि सूत्रेणाम् प्रत्यये ऋथ इति दशायां
 तिडशित सार्वधातुसम् इति सूत्रेण सार्वधातुसं
 ज्ञापाम्, कर्त्तरि शप् इति सूत्रेण शप् शप् प्रत्यये,
 अनुबन्धलोपे । सार्वधातुकार्थधातुस्योः इति सूत्रेण
 गुणे अवादेशे अवप इति सिद्धम् ।

अवा मः - अन्धातोः वर्तमाने लट् इति लट्, लटस्थाने तिप्तस्मिन्
 इति सूत्रेण मसु प्रत्यये । तिडशित सार्वधातुसम् इति
 सूत्रेण सार्वधातुसंज्ञापाम्, कर्त्तरि शप् इति सूत्रेण
 शप् प्रत्यये अनुबन्धलोपे, सार्वधातुकार्थधातुस्योः
 इति सूत्रेण गुणे, सचौडयवापावः इति सूत्रेण अवादेशे ।
 अतो दी दीर्घा यस्मिन् इति सूत्रेण दीर्घे, सस्यसत्वे विसर्गे अवा मः
 इति सिद्धम् ।

अमरनामनिष्क (व्याखे०
 १०३ संभ० (व० सु (व ले ११
 पू १११५
 दि० २५-५-२०

25-4-20 विषय- व्याकरण, उपशास्त्री द्वितीय वर्ष
अविप्रमाणम्

① अवति - अन्धातोः लट् लटस्थाने तिप्तस्मिन् इत्यादि सूत्रेण
 तिप् प्रत्यये अनुबन्धलोपे । तिडशित सार्वधातुसम्
 इति सार्वधातुसंज्ञापाम् । कर्त्तरि शप् इति शप्
 प्रत्यये अनुबन्धलोपे । सार्वधातुकार्थधातुस्योः
 इति गुणे । सचौडयवापावः इति सूत्रेणाम्बेजे
 अवादेशे कृते अवति इति सिद्धम् ।

② अवति - अन्धातोः वर्तमाने लट् इति लट्, लटस्थाने
 तिप्तस्मिन् प्रत्यये, षोडशः इति सूत्रेण अवादेशे
 तिडशित सार्वधातुसम् इति सूत्रेण सार्वधातुसं
 ज्ञापाम्, कर्त्तरि शप् इति सूत्रेण शप् प्रत्यये
 अनुबन्धलोपे, सार्वधातुकार्थधातुस्योः इति
 गुणे, सचौडयवापावः इति सूत्रेण अवादेशे कृते
 अतो गुणे इति सूत्रेण परस्मैपदेषु अवति इति सिद्धम् ।

③ अवप - अन्धातोः वर्तमाने लट् इति सूत्रेण लट् लटस्थाने
 तिप्तस्मिन् इत्यादि सूत्रेणाम्बेजे प्रत्यये ऋच इति दशायां
 तिडशित सार्वधातुसम् इति सूत्रेण सार्वधातुसं
 ज्ञापाम्, कर्त्तरि शप् इति सूत्रेण शप् शप् प्रत्यये,
 अनुबन्धलोपे । सार्वधातुकार्थधातुस्योः इति सूत्रेण
 गुणे अवादेशे अवप इति सिद्धम् ।

अवा मः - अन्धातोः वर्तमाने लट् इति लट्, लटस्थाने तिप्तस्मिन्
 इति सूत्रेण मसु प्रत्यये । तिडशित सार्वधातुसम् इति
 सूत्रेण सार्वधातुसंज्ञापाम्, कर्त्तरि शप् इति सूत्रेण
 शप् प्रत्यये अनुबन्धलोपे, सार्वधातुकार्थधातुस्योः
 इति सूत्रेण गुणे, सचौडयवापावः इति सूत्रेण अवादेशे ।
 अतो दी दीर्घा यस्मिन् इति सूत्रेण दीर्घे, सस्यसत्वे विसर्गे अवा मः
 इति सिद्धम् ।

अमरनामनिष्क (व्याखं०
 १।० ३० सं मं (व० सु (व ले १।
 पू। १। ५।
 दि० २५-५-२०

लयाकरणम्

उपशास्त्री प्रथम वर्ष

दिनांक - 27-04-20

गौ + अग्रम = इति दशाथाम् रुचौऽवाथावः

इति सूत्रेण अवादेशे प्राप्तं तम्
प्रवाह्य रुडः पदान्तादिति इति

सूत्रेण पूर्वरूपे कृते ।

नित्यं पक्षे गौऽग्रम रूपम् भवति

गौ + अग्रम = इति दशाथाम् रुचौऽवाथावः

इति सूत्रेण अवादेशे प्राप्तं तम्
प्रवाह्य रुडः पदान्तादिति इति

सूत्रेण पूर्वरूपे प्राप्तं तम् प्रवाह्य
सर्वत्रविनिष्ठा गौः इति सूत्रेण

प्रकृतिबद्ध भावे गौऽग्रम रूपम् भवति

नित्यं पक्षे गौऽग्रम रूपम् भवति ।

गवाग्रम = गौ + अग्रम

इति दशाथाम् रुचौऽवाथावः इति सूत्रेण अवादेशे

प्राप्तं तम् प्रवाह्य रुडः पदान्तादिति इति
सूत्रेण। नित्यं रूपे पूर्वरूपे प्राप्तं तम्

प्रवाह्य सर्वत्र विनिष्ठा गौः इति सूत्रेण प्रकृतिबद्ध

भावे प्राप्तं तम् प्रवाह्य अवडः स्फोरथेनस्य

इति सूत्रेण अवडः आदेशे प्राप्तं

अत्र अनेकालं शीर्षवस्थ इति सूत्रेण सम्पूर्णे

गौ शब्दे स्थाने अवडः आदेशे प्राप्तं

दिध्य इति सूत्रेण कारणं ओ कारे स्थाने

अमरनाथामेन्द्र (न्यायि)

११.३.६ म. वि.
सुखसेना प्रणयना।

दि० २४-५-२०, विषय-न्याकरण, ३५३॥ स्त्री विधीवर्ष

न्यीवीर्षति - कर्तुमिच्छति इति निरुद्धं धातोः धातोः गर्भणा
समानाकर्तुमादिच्छायां वा इति सूत्रेण सन् प्रत्यये, अत्रु-
वन्ध लोपे, सत्यङोः इति सूत्रेण क्विले, अत्र्यासादि
माये । इको लाल इति किले सिद्धात् सिद्धात् गुणनिवेद्ये,
समाय उपदेशे तु काल्वात् इति सूत्रेण इणिनवेद्ये ।
स्य इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्ये, दृति चोत् दीर्घे,
लटि शप् कतिवापयः न्यीवीर्षति इति सिद्धम् ।

बो भयते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति लिये क्व
धातो रेमाचो ~~सिद्धात्~~ इत्यादेः क्विपासभक्ति इरेपङ्
इति सूत्रेण पङ् प्रत्यये, अत्रुवन्ध लोपे, सत्यङो
इति सूत्रेण क्विले अत्र्यासादि माये क्विले,
जश्च्ये, गुणोपङ् यङ् लुगोः इति सूत्रेण गुगो,
सनाधत्वा धात्वः इति धातु ल्ये, क्विल्यात्
आत्मनेपदे श्वादि माये बोभयते इति सिद्धम्

बुभूषति - भूधातोः धातोः गर्भणाः समानाकर्तुमादिच्छायां वा
इति सूत्रेण सन् प्रत्यये अत्रुवन्ध लोपे, सत्यङोः
इति सूत्रेण क्विले अत्र्यासादि माये क्विले अत्र्यासे च य
इति सूत्रेण च ल्ये । सनाधत्वा धात्वः इति धातु संज्ञायां
धातु ल्यात् लट् शप् कतिवापयः बुभूषति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि (व्या. वि०
१।३. सं. म० वि०
मुलसैमा पूर्णिमा

दि. 28-4-20, जलधप-नव्यावरण, 3421 स्त्री द्वितीये

चिमीर्षति - कर्तुमिच्छति इति नि श्रुत्वा धातोः धातोः कर्मणा
समान कर्तृमादिच्छाभावा इति सूत्रेण सन् प्रत्यये, अनु-
वन्ध लोपे, सत्यङोः इति सूत्रेण क्विले, अच्चासादि
कार्षे । इको लोप इति किले मित्वात् मित्वात् गुणनिवेधे,
एमाय उपदेशे उदात्तात् इति सूत्रेण इति न वेधे ।
स्व इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्वे, दृत्ति चोत् दीर्घे,
लटि शप् तिवापयः चिमीर्षति इति सिद्धम् ।

बो भवते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति लोपे
धातो रेमाचो ह्लादेः क्ति पा सभक्ति हरे पङ्
इति सूत्रेण पङ् प्रत्यये, अनुवन्ध लोपे, सत्यङो
इति सूत्रेण क्विले अच्चासादि कार्षे ह्रस्वे,
जश्च, गुणोपङ् यङ लु गोः इति सूत्रेण गु गो,
सना धन्ता धातवः इति धातु ल्वे, क्वित्वात्
आत्मनेपदे श्वादि कार्षे बो भूयते इति सिद्धम्

बु भूयति - भूधातोः धातोः कर्मणाः समान कर्तृ मादिच्छाभावा
इति सूत्रेण सन् प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । सत्यङोः
इति सूत्रेण क्विले अच्चासादि कार्षे ह्रस्वे अच्चासे च च
इति सूत्रे च ल्वे । सना धन्ता धातवः इति धातु संज्ञायां
धातु ल्वत् लट् शप् कतिवापयः बु भूयति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि (व्या. वि०)
१।०३० सं. म० वि०
सुखसैना पूर्णिमा

दि. 28-4-20, जलधप-नव्यावरण, 34शास्त्री द्वितीये

चिमीर्षति - कर्तुमिच्छति इति नि श्रुते धातोः धातोः कर्मणा
समान कर्तृनादि रक्षाभावा इति सूत्रेण सन् प्रत्यये, अनु-
वन्ध लोपे, सत्यङोः इति सूत्रेण क्विले, अग्रासादि
कार्पे । इको लोप इति किले सिद्धात् सिद्धात् गुणनिवेधे,
एमाय उपदेशे उदात्तात् इति सूत्रेण इतिनवेधे ।
स्व इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्वे, दृत्ति चोत् दीर्घे,
लटि शप् तिवापयः चिमीर्षति इति सिद्धम् ।

बो भवते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति लिये क्व
धातो रेमाचो हलादेः क्विपासभक्ति द्वरेपड
इति सूत्रेण पड प्रत्यये, अनुवन्ध लोपे, सत्यङो
इति सूत्रेण क्विले अग्रासादि कार्पे क्विले,
जश्वे, गुणोपड यङ लुगोः इति सूत्रेण गुगो,
सना धन्ता धातवः इति धातु ल्वे, क्विल्लत्
आत्मनेपदे श्वादि कार्पे बो भूयते इति सिद्धम्

बु भूयति - भूधातोः धातोः कर्मणाः समान कर्तृ नादि रक्षाभावा
इति सूत्रेण सन् प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । सत्यङोः
इति सूत्रेण क्विले अग्रासादि कार्पे क्विले अग्रासे च च
इति सूत्रे च ल्वे । सना धन्ता धातवः इति धातु संज्ञायां
धातु ल्वत् लट् शप् कतिवापयः बु भूयति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि (व्या. वि०)
१।०३० सं. म० वि०
मुजसैना पूर्णिमा

दि. 28-4-20, जलधप-नव्यावरण, 34शास्त्री द्वितीये

चिमीर्षति - कर्तुमिच्छति इति नि श्रुते धातोः धातोः कर्मणा
समाना कर्तुमादिच्छाभावा इति सूत्रेण सन् प्रत्यये, अनु-
वन्ध लोपे, सत्यङोः इति सूत्रेण क्विले, अच्चासादि
कार्षे । इको लोप इति किले सिच्चाय सिच्चात् गुणनिवेधे,
एमाय उपदेशे उदात्तात् इति सूत्रेण इणिवेधे ।
स्व इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्वे, दृत्तियोति दीर्घे,
लटि शप् तिवाचयः चिमीर्षति इति सिद्धम् ।

बो भवते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति लिये क्व
धातो रेमाचो हलादेः क्विपासभक्ति द्वरेपड
इति सूत्रेण पड प्रत्यये, अनुवन्ध लोपे, सत्यङो
इति सूत्रेण क्विले अच्चासादि कार्षे क्वस्वे,
जश्वे, गुणोपड यङ लुगोः इति सूत्रेण गुगो,
सना धत्ता धातवः इति धातु ल्वे, ङिच्चात्
आत्मनेपदे श्वादि कार्षे बो भूयते इति सिद्धम्

बु भूयति - भूधातोः धातोः कर्मणाः समाना कर्तुमादिच्छाभावा
इति सूत्रेण सन् प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । सत्यङोः
इति सूत्रेण क्विले अच्चासादि कार्षे क्वस्वे अच्चासेचच
इति सूत्रे च ल्वे । सना धत्ता धातवः इति धातु संज्ञायां
धातुच्चात् लट् शप् कतिवाचयः बु भूयति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि- (व्या. वि०
१।०.३. सं. म० वि०
सुखसैना पूर्णिमा

लिट् लकार

गोपायाञ्चकार

गुप् धातु (रक्षा करना अर्थ में)

~~गोपायाञ्चकार~~

गुप् धातो लिटि तिपि परस्मै-
पदानां पालतुसुस्थलशुसण्वमाः इति सूत्रेण
तिप् स्थाने णलादेशो आयादयश्चार्धधातुकै-
वा इति सूत्रेण विकल्पेन आथ प्रत्यये
कासनेकान्यवक्तव्यः इति वार्तिकेन आम
प्रत्यये आमः इति लिटौ लुकि
कृञ्चानुप्रथुञ्चते लिटि इति सूत्रेण आम
परक कृ धातोः अनुप्रथौर्गो

गुप् + आथ + आम + कृ + अ इति जाते
लिटि धातोर्नञ्यासस्य इति सूत्रेण लिट्
पूर्वोऽञ्यासः इति अञ्याससंज्ञायाम्
उरत् इति अत्वे उरणरपरः इति रपरत्वे
हलादि शेषे ।

गुप् + आथ + आम + क + कृ + अ जाते कुहोश्चुः
इति सूत्रेण स्युत्वे गुप् + आथ + आम + च + कृ +
+ अ इति जाते कृ इत्यस्य स्थाने वृद्धौ
रपरं गोप आथ आमचकार अ मकारस्य
स्थाने नञ्यापदान्तस्य झलि इति सूत्रेण
अनुस्वारस्य ययि पर सवर्णः इति सूत्रेण
परसवर्णे यकारः गोपायाञ्चकार इति
सिद्धम् ।

अमरनाथ मिश्र (व्यदि) ।
रा. 3. ल. 4. वि.
मुद्रालयेना प्रोत्थितम् ।

दि० २४-५-२०, प्रवेश-नव्यावरण, ३५१॥ श्री विहीवर्ष

चिमीवर्षति - मरुमिच्छति इतिमि वरु सु धातोः धातोः मर्मणा
समान मरुमादिच्छामावा इति सूत्रे सन प्रत्यये, अनु-
वन्ध लोपे, सत्यङोः इति सूत्रेण किल्ले, अग्यासादि
माये । इको मल इति किल्ले मिलाय मिलाय गुणनिवेद्ये,
समाय उपदेशे उदात्तात् इति सूत्रेण इतिन वेद्ये ।
स्य इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्ले, दृत्ति चोत् दीर्घे,
लटि शप् तिवापयः चिमीवर्षति इति सिद्धम् ।

बो मयते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति लिये च
धातो रेमाचो मिला दृलादेः शि पा सभामि दरे य
इति सूत्रेण पङ् प्रत्यये, अनुवन्ध लोपे, सत्यङो
इति सूत्रेण किल्ले अग्यासादि माये दृल्ले,
गृल्ले, गुणो पङ् पङ् लुकोः इति सूत्रेण गुणो
सना दत्ता धातवः इति धातु ल्ले, किल्ले ।
आत्मनेपदे श्वादि माये बो मयते इति सिद्धम् ।

बु म्भति - म्भधातोः धातोः मर्मणाः समा मरु मादिच्छामावा
इति सूत्रेण सन प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । सत्यङोः
इति सूत्रेण किल्ले अग्यासादि माये किल्ले अग्यासे च य
इति सूत्रेण च ल्ले । इको मल इति सूत्रेण किल्ले ।
धातु ल्ले । लट् शप् कतिवापयः बु म्भति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि (व्या. वि०
११०३० सं. म० वि०
सुखसैमा पूर्णिमा

दि० २४-५-२०, प्रवेश-नव्यावरण, ३५२॥ श्री द्वितीयावर्ष

चि कीर्षति - मर्तुमिच्छति इति निरुद्धं धातोः धातोः मर्तुणा
समान मर्तुमादिच्छामाणा इति सूत्रेण सन्प्रत्यये, अनु-
वन्ध लोपे, सत्यङोः इति सूत्रेण क्त्वि, अग्यासादि
माये । इको मल इति किले मिलाय मिलाय गुणनिवेद्ये,
समाच उपदेशे उदात्तात् इति सूत्रेण इणिनवेद्ये ।
स्य इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्वे, दृत्ति चोत् दीर्घे,
लटि शप् तिवाचयः - चि कीर्षति इति सिद्धम् ।

बो मयते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति लिये च
धातो रेमाचोत्तमि दृलादेः शि पासभमि दरे प
इति सूत्रेण पङ् प्रत्यये, अनुवन्ध लोपे, सत्यङो
इति सूत्रेण क्त्वि अग्यासादि माये दृस्वे,
गश्त्वे, गुणो पङ् पङ् लुकोः इति सूत्रेण गुणो
सना दत्ता धातवः इति धातु ल्वे, क्त्विवात् ।
आत्मनेपदे श्वादि माये बो मयते इति सिद्धम् ।

बु म्भति - म्भधातोः धातोः मर्तुणाः समान मर्तु मादिच्छामाणा
इति सूत्रेण सन्प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । सत्यङोः
इति सूत्रेण क्त्वि अग्यासादि माये क्त्वि अग्यासे च च
इति सूत्रेण च ल्वे । इको मल इति सूत्रेण क्त्वि
धातु ल्वत् लट् शप् कतिवाचयः बु म्भति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि (व्या० वि०)
११०३० सं० म० वि०
सुखसैमा पूर्णिमा

दि० २४-५-२०, प्रवेश-नव्यावरण, ३५१॥ श्री विहीवर्ष

चिमीवर्षति - मनुमिच्छति इति वि मरु सु धातोः धातोः मर्मणा
समान मर्तु मादि च्छाभावा इति सूत्रे सन प्रत्यये, अनु-
वन्ध लोपे, सत्य डोः इति सूत्रेण किल्वे, अग्या सादि
माये । इको मल इति किल्वे मिलाय मिलाय गुणनिवेधे,
समाय उपदेशे उदात्तात् इति सूत्रेण इणिनवेधे ।
स्य इत् धातोः इति सूत्रेण ई ल्वे, दृति चोत् दीर्घे,
लटि शप् तिवाचयः चिमीवर्षति इति सिद्धम् ।

बो मयते - पुनः पुनरतिशयेन वा भवति इति विग्रह
धातो रे मा चोत्तिसा दृलादेः शि पा सभमि दरे य
इति सूत्रेण पङ् प्रत्यये, अनुवन्ध लोपे, सत्य डोः
इति सूत्रेण किल्वे अग्या सादि माये दृल्वे,
गश्त्वे, गुणो पङ् पङ् लु गोः इति सूत्रेण गु गो
सना धत्ता धातवः इति धा तु ल्वे, किल्वीत् ।
आत्मनेपदे श्वादि माये बो मयते इति सिद्धम् ।

बु म्भति - म्भधातोः धातोः मर्मणाः समाग मर्तु मादि च्छाभावा
इति सूत्रेण स न प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । सत्य डोः
इति सूत्रेण किल्वे अग्या सादि माये किल्वे अग्या स च च
इति सूत्रेण च ल्वे । इको मल इति सूत्रेण च ल्वे ।
धातुल्लवात् लट् शप् कतिवाचयः बु म्भति इति
सिद्धम् ।

अमलावमि (व्या० वि०)
११०३० सं० म० वि०
मुलसैमा पूर्णिमा

दि. 21-4-20 3920 सती विद्वतीयवर्ष, व्यास २०१

1- वेवो गवीति — पुनः पुनर्वा-मन्वा इति निगदं अन्वातोः
धातोरेवा चो हलोदेः शिवा समासि ह्येपद् इति सूत्रेण
मद् प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । अन्तरङ्गित्वात् तस्य
मङ्गोन्वित इति सूत्रेण यदो लुकि । प्रत्यय लोपे प्रत्यय
लङ्काणेषा मङ्गतरसमाश्रित्य अन्वस्य सत्यङोः इति
सूत्रेण हिल्ले, पूर्वो आसः इति सूत्रेण अन्वा सादिमास्ये
गुणो यदलुकोः इति गुणो बोद्ध इति यथासां सनाधन्वा
धातवः इति सूत्रेण धातु संभाम्, धातु ल्वात् लङि
शब्द तिवाद्यः वेवो गवीति इति सिद्धम् । यदोन्वो गवीति
इति रूपं गवति ।

2- पुत्रीमति — आत्मनः पुत्रीमिच्छति इति निगदं, 'पु त्-अम्'
इत्यस्मात् 'सुप आत्मनः म्यच्' इति सूत्रेण म्यच् प्रत्यये
अनुवन्ध लोपे । सुपो धातु प्रातिपदिसयोः इति सुपो लुकि
म्यच्च इति सूत्रेण हिल्ले धातु ल्वात् लङादिमास्ये
पुत्रीमति इति सिद्धम् ।

3- राजीमति — अन्त सुप आत्मनः म्यच् इति सूत्रेण म्यच्
प्राथमे अनुवन्ध लोपे । राजन् अम् इत्यस्मात्
राजन् अम् इत्यस्मात् सुप आत्मनः म्यच् इति सूत्रेण
म्यच् प्राथमे, अनुवन्ध लोपे, सुपो धातु प्रातिपदिसयोः
इति सूत्रेण सुपो लुकि । म्यच्च इति हिल्ले,
सुवादि विधानत्वात् नलोपः । 'सुप स्वर' इति
नियमा प्रवृत्तौ हिल्ले मर्त्ये । नः म्ये म्यच्च म्यच् नान्त
मेव यदं नाच्वात् नलोपे सन्ते राजीमति इति सिद्धम् ।

अमलनाथ मिश्र (व्यास-वि-
राज-संस्कृत-वि-सुवाते-
प्राचीना) ।

दि. 21-4-20 3920 सती विद्वतीयवर्ष, व्यास २०१

1- लोको गवीति — पुनः पुनर्वा-मन्वा इति निरुद्धे मन्वातोः
धातोरेवा चो हलोदेः क्रिया समास द्वारेण इति सूत्रेण
मन् प्रत्यये अनुवन्ध लोपे । अन्तरङ्गित्वात् तस्य
मन्वात्तस्य इति सूत्रेण मन्वा लुक् । प्रत्यय लोपे प्रत्यय
लङ्कारोवा मन्वात्तसमाप्ति ल्य मन्वात्तस्य सत्यङोः इति
सूत्रेण इत्वे, पूर्वो म्वासाः इति सूत्रेण मन्वात्तस्य
गुणो मन्वा लुकोः इति गुणो मन्वा इति ५२० मां समाधत्वा
धातवः इति सूत्रेण धातु संभ्राम्, धातु ल्वात् लङ्
शब्द तिवाद्यः लोको गवीति इति सिद्धम् । पक्षे लोको गवीति
इति रूपं गवति ।

2- पुत्रीयति — आत्मनः पुत्रीयति इति लिङ्ग द्वे, 'पु त्-आम्'
इत्यस्मात् 'सुप आत्मनः म्यच्' इति सूत्रेण म्यच् प्रत्यये
अनुवन्ध लोपे । सुपो धातु प्रातिपदिस्योः इति सुपो लुक्
म्यच्च इति सूत्रेण इत्वे धातु ल्वात् लङ् इति मां
पुत्रीयति इति सिद्धम् ।

3- राजीयति — अन्त सुप आत्मनः म्यच् इति सूत्रेण म्यच्
प्रात्यये अनुवन्ध लोपे । राजन् अम् इत्यस्मात्
राजन् अम् इत्यस्मात् सुप आत्मनः म्यच् इति सूत्रेण
म्यच् प्रत्यये अनुवन्ध लोपे, सुपो धातु प्रातिपदिस्योः
इति सूत्रेण सुपो लुक् । म्यच्च इति इत्वे,
सुवादि विधानत्वात् नलोपः । 'सुप स्वर' इति
नियमात् पूर्वो इत्वे मर्त्ये । नः म्ये म्यच्च म्यच् नान्त
मेव पदं नास्मात् नलोपे सन्ते राजीयति इति सिद्धम् ।

अमलनाथ मिश्र (व्यास-वि-
राज-सं-वि-सु-व-वि-
पूर्विका) ।

दिनांक - 30-4-20, विषय - व्यास जी, उपजाती (श्री) पर्व
 आने का प्रक्रिया

1. सूयते - सूयातोः आने नर्मणोः इत्यनेन पदम्
 सान्निध्यं तु मेवम इति सूत्रेण मम प्रथमे
 अनुबन्ध लोके, तिलान् अनुबन्धे चो, लट्
 शप् अडा इयः, टि तात्त्रने पातां टेरे इति सूत्रेण
 टेरे लोके सूयते इति सिद्धम्

2. वञ्चने - सूयातोः इति सूत्रेण आने पदम्
 परे को लिट् इति लिट् लिट् स्थाने लिट् स्थाने इत्यर्थे
 सूत्रेण त प्रत्यये लिट् स्थाने लिट् स्थाने इत्यर्थे
 त्वात् स्थाने एते यथा देशे आनुबन्ध लोके
 किं सूयात् तु गलुट् लिट् इति सूत्रेण युगागमे
 अनुबन्ध लोके, लिट् स्थाने एतन्मा सन्त्या इति स्थिते
 अन्त्यासादि भावे एत्वादि शोके, अन्त्यासे चर्क इति
 सूत्रेण अश्वे नञ् च इति सिद्धम्।

3. आविता - सूयातोः सान्निध्यं नर्मणोः इति सूत्रेण
 आने आने पदम् अनुबन्धे लुट् इति लुट्
 लट् स्थाने लिट् स्थाने इत्यर्थे सूत्रेण त प्रत्यये
 लुट् प्रथमं स्य डीवोरसः इति सूत्रेण 'त' स्थाने
 डादेशे शोके, स्यतासी लुट् लुट् इति सूत्रेण
 तासी प्रत्यये लिट् स्थाने स्यतासी मत्वादि हे लोपः
 सूता आ इति यथायां स्यात् सिचसीपुट् तासिषु गाव -
 नर्मणो एव देशे इत्यनेन अट् इति वाचिष्यत्वे च
 इति सूत्रेण लिट् स्थाने इति शोके, चिष्यत्वात्
 वृद्धौ, एत्वात् इत्येवमावः इति सूत्रेण आवादेशे शोके
 आविता इति सिद्धम्। लिट् स्थाने मत्वादि इति
 एवम् अविति।

अमरनाथ लिखितं
 १०३ सं. ३० लि. सुख सिना
 पूरिया।

दिनांक - 30-4-20, विषय - व्यास जी, उपजाती (श्री) पर्व
 जाने मर्म प्रक्रिया

1. मूर्धन्ये - मूर्धातोः जानमर्मणोः इत्यमरे पदम्
 सार्वधातु मेवम इति सूत्रेण मर्म प्रत्यये
 अत्रुबन्ध लोपे, किल्लात् मुनि ये चो, लट्
 शप् लडा ध्याः, टि तात्मने पा नां टे हे इति सूत्रेण
 टेर लोपे, मूर्धन्ये इति सिद्धम्

2. वज्रने - मूर्धातोः इति सूत्रेण आत्मे पदम्
 परे को लिट् इति लिट् लिट् स्थाने लिट् स्थाने इत्यर्थे
 सूत्रेण त प्रत्यये लिट् स्थाने लिट् स्थाने इत्यर्थे
 त्वात् स्थाने एते यथा देशे अत्रुबन्ध लोपे
 किं मुवा लु ग लु इति टोः इति सूत्रेण मुगागमे,
 अत्रुबन्ध लोपे, लिट् धातोश्च आत्मे इति स्थाने
 अन्त्यासाहि माये ध्या दि शे वे, अन्त्यासे चर्क इति
 सूत्रेण मश्चे न म् च वे इति सिद्धम् ।

3. आविता - मूर्धातोः सार्वमर्मणोः इति सूत्रेण
 जाने आत्मे पदम् अनधत्ते लुट् इति लुट्
 लट् स्थाने लिट् स्थाने इत्यर्थे सूत्रेण त प्रत्यये
 लुट् प्रथमस्य डायोरसः इति सूत्रेण 'त' स्थाने
 डादेशे श्चुते, स्वतासी लृ लृ टोः इति सूत्रेण
 तासी प्रत्यये लिट् स्थाने लिट् स्थाने मत्वादि हे लोपः
 मूर्धा आ इति यथायां स्यात्सिचसीपुटतासिचु जाव -
 मर्मणो रूप देशे इत्यमर ए इत्तां वाचिण्यदि च
 इति सूत्रेण लिट् स्थाने इति स्थाने, चिण्यदि गावाह्वाना
 वृद्धो, एत्तोऽयवापावः इति सूत्रेण आवादेशे च्चुते
 आविता इति सिद्धम् । निच्यवद्वा मर्दिता इति
 रूपम् गवति ।

अमरनाथ मिश्र एषा मी०
 शं० ३० सं० ३० वि० सुख सि०
 पूरिया ।

